

AKADEMIA GÓRNICZO-HUTNICZA
IM. STANISŁAWA STASZICA W KRAKOWIE

WYDZIAŁ
ODLEWNICTWA

UKŁAD OKRESOWY PIERWIASTKÓW

blok p

Dr Urszula Lelek-Borkowska

Pierwiastki bloku p

	metale
	niemetale
	metaloidy
	gazy szlachetne

13		14		15		16		17		18	
5	10,81	6	12,01	7	14,01	8	16,00	9	19,00	10	20,18
B		C		N		O		F		Ne	
Bor		Węgiel		Azot		Tlen		Fluor		Neon	
13	26,98	14	28,09	15	30,97	16	32,07	17	35,45	18	39,95
Al		Si		P		S		Cl		Ar	
Glin		Krzem		Fosfor		Siarka		Chlor		Argon	
31	69,72	32	72,59	33	74,92	34	78,96	35	79,91	36	83,80
Ga		Ge		As		Se		Br		Kr	
Gal		German		Arsen		Selen		Brom		Krypton	
49	114,82	50	118,69	51	121,75	52	127,60	53	126,91	54	131,30
In		Sn		Sb		Te		I		Xe	
Ind		Cyna		Antymon		Tellur		Jod		Ksenon	
81	204,38	82	207,19	83	208,98	84	(~210)	85	(~210)	86	(~222)
Tl		Pb		Bi		Po		At		Rn	
Tal		Ołów		Bismut		Polon		Astat		Radon	

Niemetale i metaloidy

Niemetale nie wykazują wyraźnych cech charakterystycznych. Większość niemetali – gazy, Br – ciecz, C, P, S, Se, I, At – ciała stałe.

Metaloidy (półmetale): Sb, As, B, Al, Ge, Si, Te mają właściwości pośrednie między metalicznymi i niemetalicznymi, błyszczącą powierzchnię w stanie stałym i wysoką temperaturę topnienia, wykazują gorszą przewodność elektryczną i cieplną typową dla metali, tworzą dość mocne kwasy nieorganiczne, dodatni stopień utlenienia, skłonność do tworzenia raczej zasad niż kwasów oraz zdolność do tworzenia związków kompleksowych.

BOROWCE

5
B
Boron
10.811

13
Al
Aluminum
26.982

31
Ga
Gallium
69.723

49
In
Indium
114.818

81
Tl
Thallium
204.383

113
Nh
Nihonium
[286]

Symbol	B	Al	Ga	In	Tl	Nh
Nazwa	bor	glin	gal	ind	tal	nihonium
Konfiguracja	2s ² p ¹	3s ² p ¹	4s ² 3d ¹⁰ 4p ¹	5s ² 4d ¹⁰ 5p ¹	6s ² 5d ¹⁰ 4f ¹⁴ 6p ¹	7s ² 6d ¹⁰ 5f ¹⁴ 7p ¹
Stopień utlenienia	+3	+3	+1,+3	+1,+3	+1,+3	-
Masa atomowa	10,81	26,98	69,72	114,82	204,38	(284)
Temp. top. [K]	2500	933,3	302,9	429,3	575,6	-
Temp. wrzenia [K]	2820	2740	2520	2340	1726	-
Gęstość [g/cm ³]	2,34	2,70	5,9	7,31	11,85	-
Elektroujemność	2,04	1,61	1,81	1,78	2,10	-
Potencjał st. [V]	-	-1,66	-0,53	-0,34	+1,25	-

Występowanie w przyrodzie

B $10^{-3}\%$; Al 7,45% (po Si i O); Ga $2 \times 10^{-3}\%$; In $10^{-5}\%$; Ta $10^{-5}\%$.

Bor występuje w postaci minerałów: boraks $\text{Na}_2\text{B}_4\text{O}_7 \cdot 10\text{H}_2\text{O}$, kernit $\text{Na}_2\text{B}_4\text{O}_7 \cdot 4\text{H}_2\text{O}$ oraz kolemanit $\text{Ca}_2\text{B}_6\text{O}_{11} \cdot 5\text{H}_2\text{O}$.

Gal występuje w ilościach śladowych w boksycie, kaolinicie i rudach cynku.

Ind oraz **Tal** występują w niewielkich ilościach w minerałach zawierających cynk, żelazo, ołów i miedź.

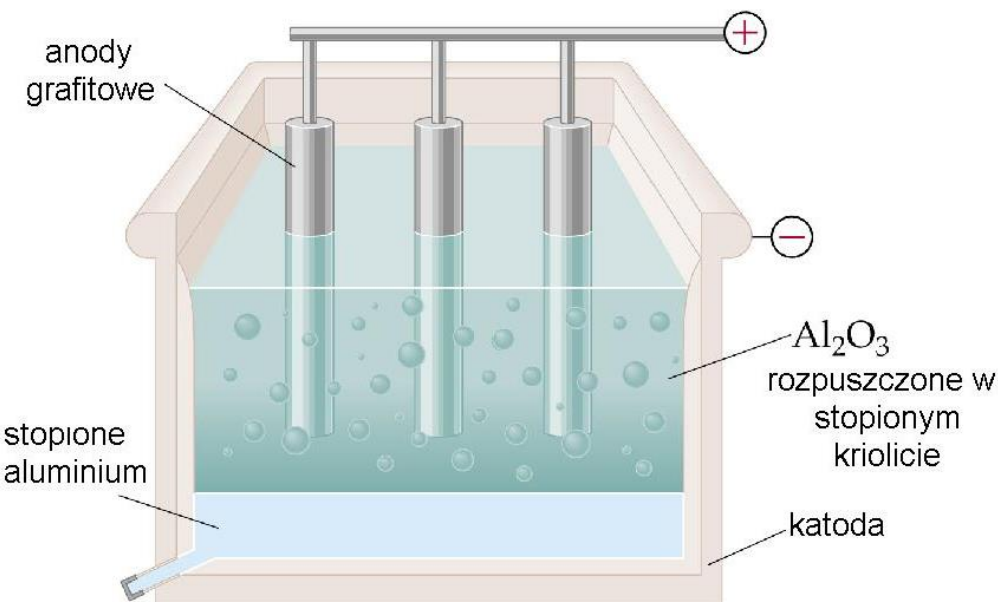
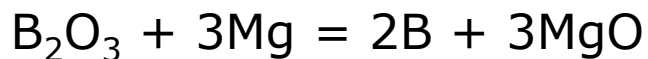
Występowanie w przyrodzie

Glin występuje w glinokrzemianach: kaolinicie $[Al_4(OH)_8][Si_4O_{10}]$, silimanicie Al_2SiO_5 , albicie $Na[AlSi_3O_8]$, ortoklazie $K[AlSi_3O_8]$, a także boksycie $Al_2O_3 \cdot xH_2O$, kriolicie $Na_3[AlF_6]$, gibbsycie $Al(OH)_3$, granicie, bazalcie (skały magmowe) oraz korundzie Al_2O_3 (rubin, szafir) i berylu $Be_3Al_2(SiO_3)_6$ + domieszki Fe, Cr, Mn, V, Cs (szmaragd, akwamaryn).

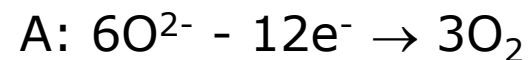
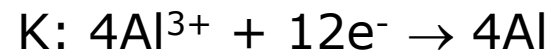

Otrzymywanie

Bor otrzymuje się poprzez redukcję tlenku magnezem:

Glin otrzymuje się z rudy boksytowej $\text{Al}_2\text{O}_3 \cdot x\text{H}_2\text{O}$ po wstępnej przeróbce do Al_2O_3 , a następnie poprzez elektrolizę w stopionym kriolicie Na_3AlF_6 :

Gal na skalę przemysłową otrzymuje się z boksytu jako produkt uboczny przy produkcji cynku i aluminium.

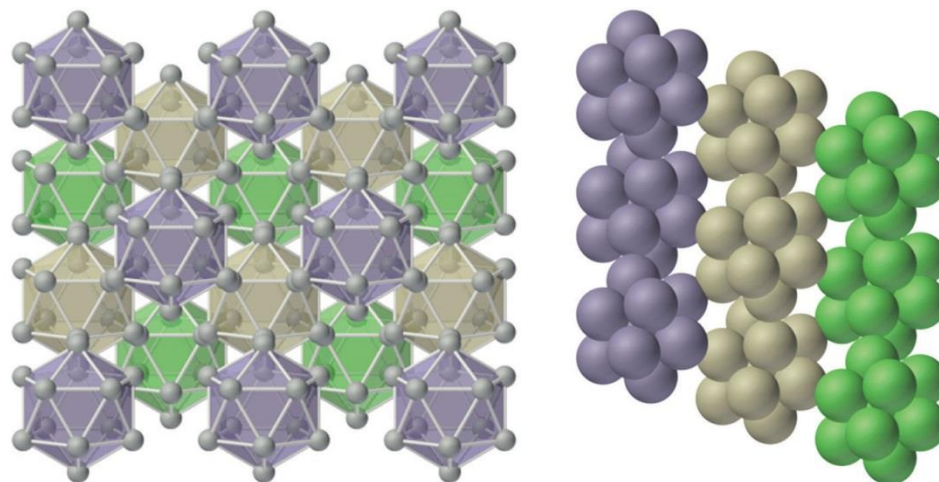
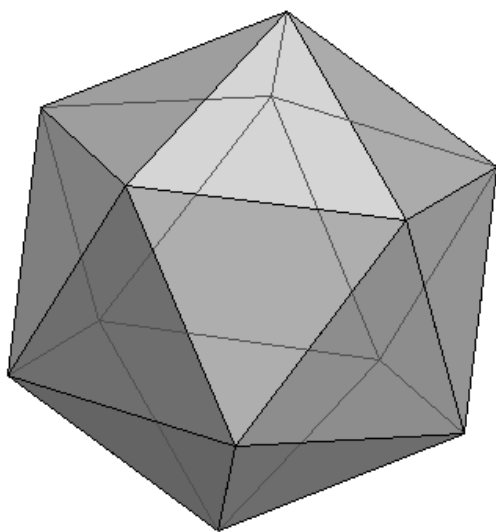
Ind jest otrzymywany jako produkt uboczny z blendy cynkowej.

Tal otrzymuje się jako produkt uboczny przy przeróbce pirytów, metaliczny powstaje w wyniku elektrolizy stopionego $TiCl_4$.

Własności chemiczne i fizyczne

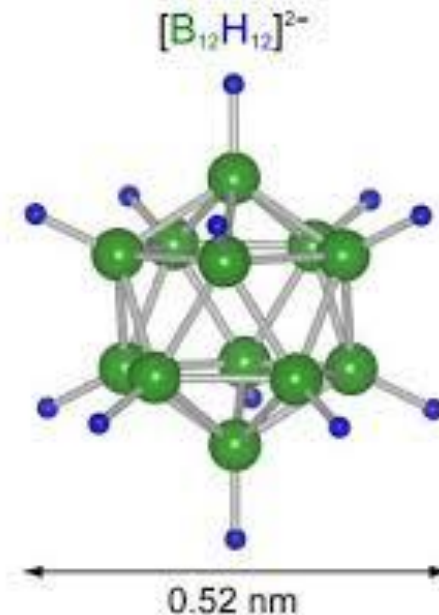
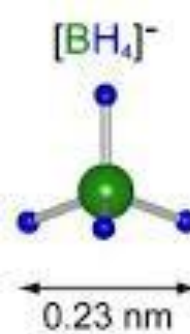
Bor należy rozpatrywać oddzielnie, ponieważ jest on pierwiastkiem niemetalem. Występuje w trzech odmianach alotropowych: romboedrycznej α , romboedrycznej β oraz tertragonalnej. Podstawową komórką sieci krystalicznej każdej z tych odmian alotropowych jest dwudziestościan (iksoaedr) zawierający w narożach 12 atomów boru.

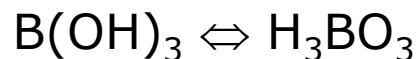
struktura B₁₂

Z wodorem tworzy borowodory o ogólnym wzorze B_nH_{n+4} lub B_nH_{n+6} - substancje toksyczne, o nieprzyjemnym zapachu.

Z metalami tworzy borki M_nB_m , które charakteryzują się dużą odpornością na czynniki chemiczne, wysokimi temperaturami topnienia (na ogół powyżej 2300K), a w niektórych przypadkach także dobrym przewodnictwem elektrycznym.

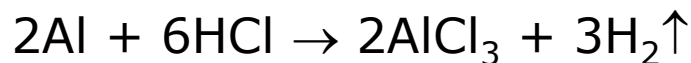

Wodorotlenek boru ma własności amfoteryczne:

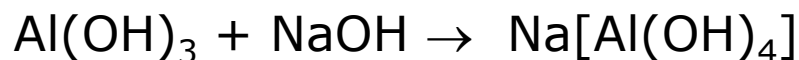
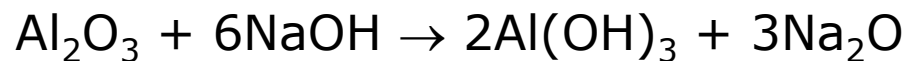

Glin jest kowalnym, ciągliwym, dającym się łatwo rozwałcować srebrzystym metalem, ulega pasywacji.

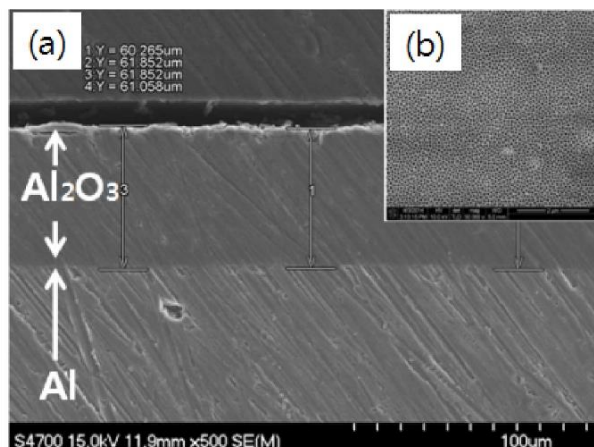
Reaguje z rozcieńczonymi kwasami wypierając wodór:

Tlenek glinu ma własności amfoteryczne:

tetrahydroksoglinian sodu

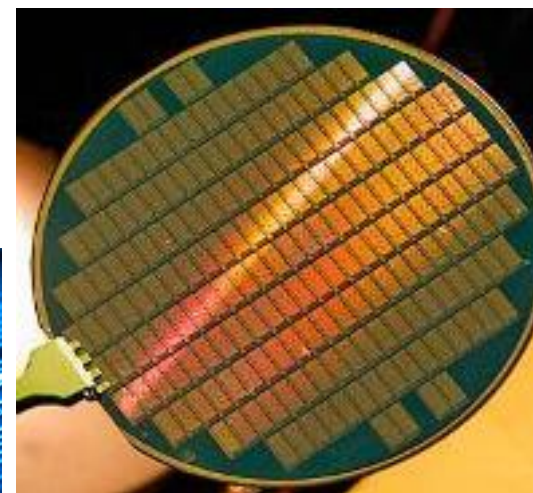
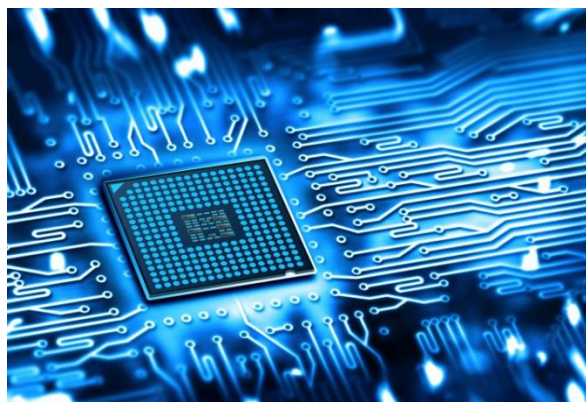
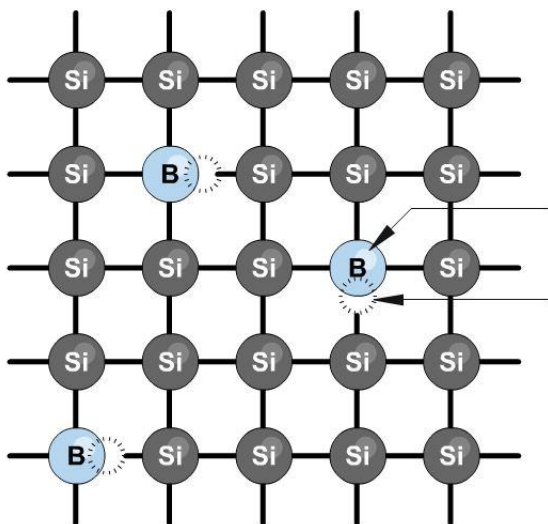

Gal, Ind i Tal są srebrzystymi, miękkimi metalami. Ich tlenki i wodorotlenki mają charakter amfoteryczny. Związki talu są silnie trujące.

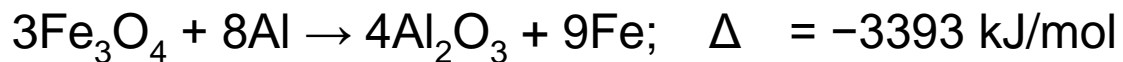
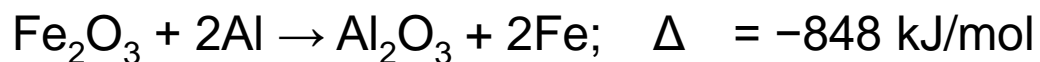
Zastosowanie

Bor – w postaci wolnego pierwiastka stosuje się jako domieszkę do półprzewodników, natomiast związki boru znajdują zastosowanie w postaci lekkich materiałów, nietoksycznych środków owadobójczych i konserwantów oraz odczynników dla syntezy chemicznej.

Zastosowanie

Glin – czysty jest kruchy i łamliwy, sproszkowany używany jest do produkcji termitu – mieszaniny tlenku żelaza i aluminium, stosowanej jako bojowy środek pirotechniczny – wkład w granatach ręcznych lub magnetycznych.

Termit jest stosowany do przecinania i spawania szyn kolejowych bez użycia ciężkiego sprzętu. W hutnictwie używa się go w tzw. procesie termitowym – redukcji rud do czystych metali, np. w ten sposób uzyskiwano czystego uranu na potrzeby projektu Manhattan.

Stopy Al z Cu i Mo (duraluminium) są używane do wyrobu szerokiej grupy produktów - od puszek do napojów do części statków kosmicznych. Siluminy (stopy z Si), wykorzystywane są w przemyśle motoryzacyjnym i lotniczym.

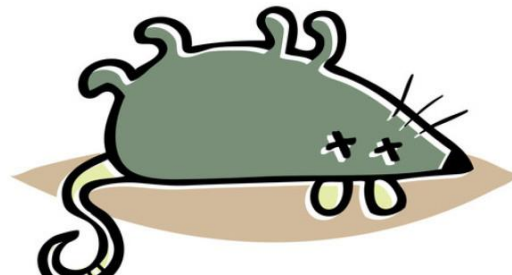
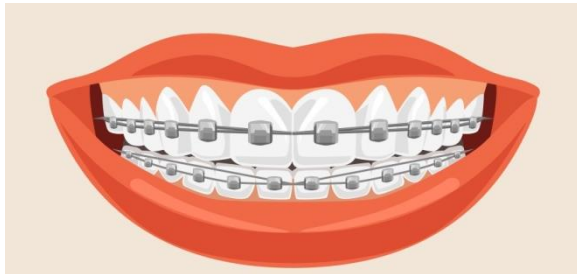
Gal - tworzy stopy użytkowe z licznymi metalami. W farbach świecących spełnia rolę aktywatora. Służy do produkcji termometrów wysokotemperaturowych. Niektóre związki galu jak np. arsenek i antymonek galu GaAs znajdują szerokie zastosowanie do produkcji półprzewodników oraz baterii słonecznych. Izotop ^{67}Ga używany jest do scyntygraficznego diagnozowania nowotworów układu limfatycznego i tkanek miękkich.

Ind - bywa stosowany w stopach dentystycznych, składnik powłok antykorozyjnych, stosowany w produkcji tranzystorów, wyświetlaczy LCD.

Tal - znajduje zastosowanie jako składnik stopów, szkła optycznych, elementów półprzewodnikowych, fotoogniw, katalizatorów, pestycydów (trucizn na szczury), termometrów.

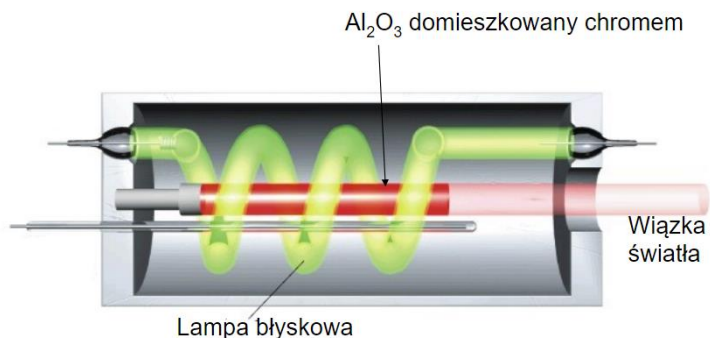

Najważniejsze związki

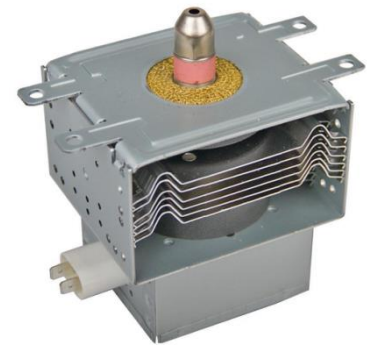
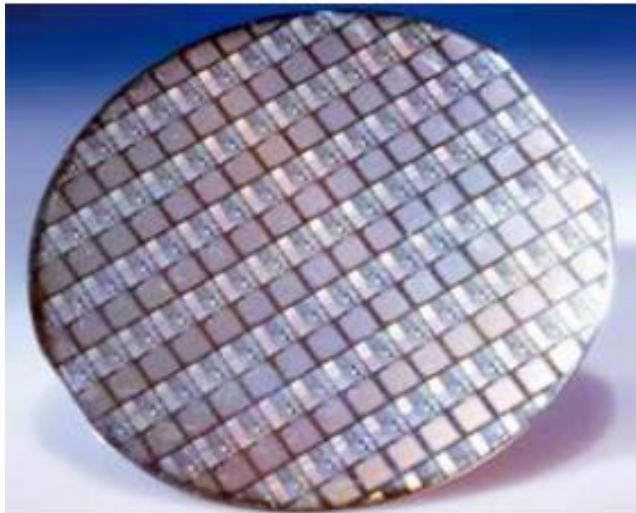
H₃BO₃ kwas ortoborowy zwany potocznie kwasem bornym – służy do produkcji boraksu, jako nawóz oraz lekki środek dezynfekujący.

Al₂O₃ trójtlenek glinu – występuje w dwóch odmianach: α-Al₂O₃ (korund) stosowany do wytwarzania materiałów szlifierskich i ogniotrwałych, w konstrukcji laserów oraz w jubilerstwie, γ-Al₂O₃ – surowiec do otrzymywania metalicznego glinu metodą elektrochemiczną

Glinokrzemiany – stosowane do produkcji ceramiki.

GaAs arsenek galu – drugi po krzemie najczęściej stosowany materiał w mikro- i optoelektronice oraz technice mikrofalowej. Procesory oparte na GaAs mogą pracować z częstotliwościami przekraczającymi 250 GHz.

WĘGLOWCE

Symbol	C	Si	Ge	Sn	Pb	Fl
Nazwa	węgiel	krzem	german	cyna	ołów	flerovium
Konfiguracja	$2s^2p^2$	$3s^2p^2$	$4s^23d^{10}4p^2$	$5s^24d^{10}5p^2$	$6s^25d^{10}4f^{14}6p^2$	$7s^26d^{10}5f^{14}7p^2$
Stopień utlenienia	+2,+4	+4	+2,+4	+2,+4	+2,+4	-
Masa atomowa	10,81	26,98	69,72	114,82	204,38	(289)
Temp. top. [K]	3820	1680	1220	505	600	-
Temp. wrzenia [K]	5100	2750	3103	2960	2024	-
Gęstość [g/cm ³]	2,1–2,3	2,33	5,32	7,28	11,34	-
Elektroujemność	2,55	1,9	2,01	1,78	2,33	-
Potencjał st. [V]	-	-	-	-0,14	-0,13	-

6	C Carbon 12.011
----------	------------------------------

14	Si Silicon 28.086
-----------	--------------------------------

32	Ge Germanium 72.631
-----------	----------------------------------

50	Sn Tin 118.711
-----------	-----------------------------

82	Pb Lead 207.2
-----------	----------------------------

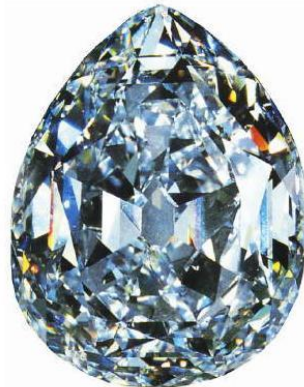
114	Fl Flerovium [289]
------------	---------------------------------

Występowanie w przyrodzie:

C - 0,08%; Si - 27,7% ; Ge - $2 \times 10^{-3}\%$; Sn - $4 \times 10^{-3}\%$; Pb - $2 \times 10^{-4}\%$.

Węgiel występuje przede wszystkim w postaci tlenku węgla (IV) CO_2 (0,03% obj. powietrza), węglanów: CaCO_3 (wapień, marmur, kreda), MgCO_3 (magnezyt), $\text{CaCO}_3 \cdot \text{MgCO}_3$ (dolomit), FeCO_3 (syderyt), w materii ożywionej oraz w złożach pochodzenia biologicznego: węgiel kamienny, ropa naftowa, gaz ziemny. W stanie wolnym występuje w niewielkich ilościach w postaci grafitu i diamentu.

antracyt

**największy
diament**

„Gwiazda Afryki”

530.2 karatów

(106.04 g)

AGH

Krzem występuje w postaci glinokrzemianów: kaolinit $[Al_4(OH)_8][Si_4O_{10}]$, silimanit Al_2SiO_5 , albit $Na[AlSi_3O_8]$, ortoklaz $K[AlSi_3O_8]$, a także w postaci tlenku krzemu (IV) SiO_2 – krzemionki (piasek) oraz kwarcu.

agat

ametyst

jaspis

krzemień

**krzemień
pasiasty**

**kryształ
górski**

karneol

morion

onyx

opal

German występuje jako domieszka w niektórych gatunkach węgla kamiennego. Podstawową rudą germanu jest germanit $\text{Cu}_3(\text{Ge}, \text{Fe})\text{S}_4$.

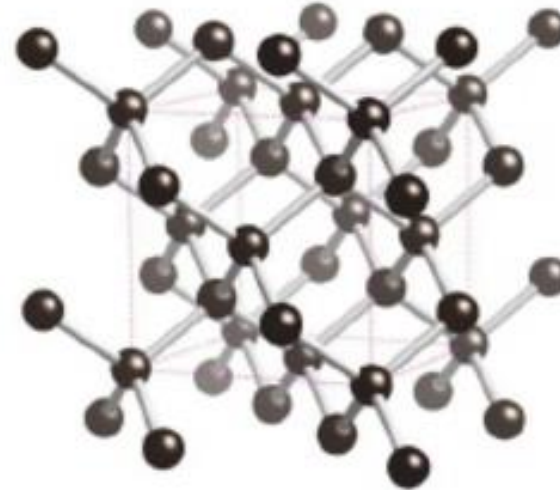
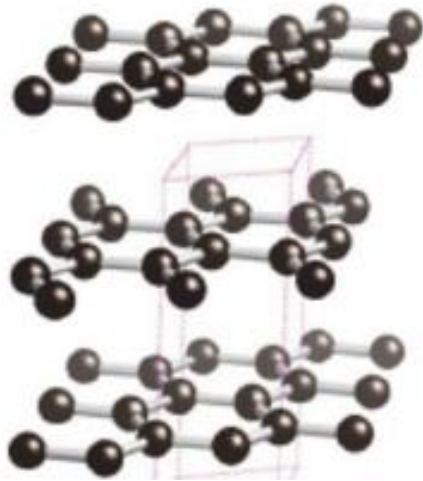
Cyna występuje w postaci kasyderytu SnO_2 .

Ołów posiada kilka znaczących minerałów: PbS (galena), PbCO_2 (cerusyt), PbCrO_4 (krokoit) oraz PbSO_4 (anglezyt).

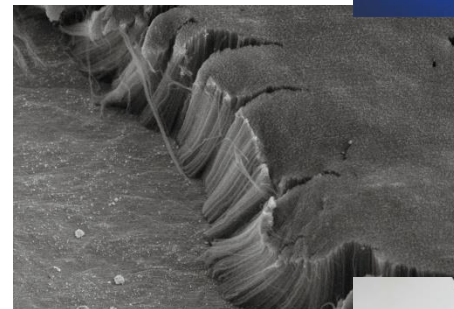
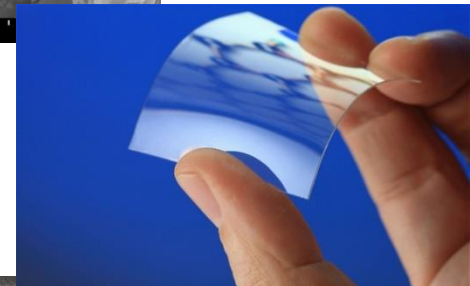
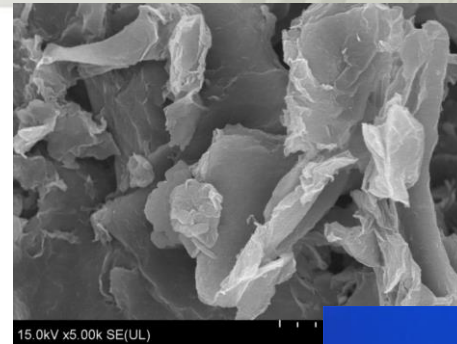
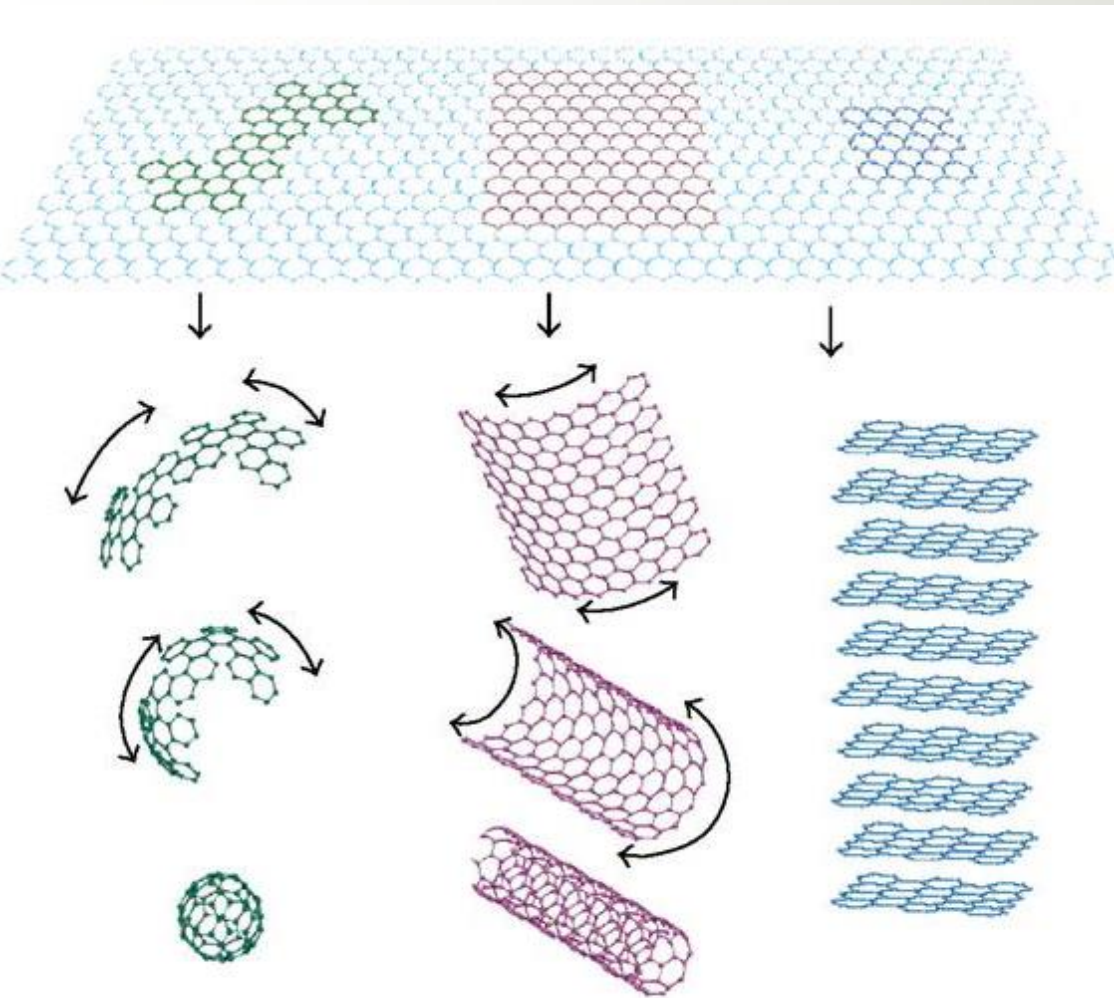
Węgiel

Podstawowe odmiany alotropowe węgla: grafit i diament.

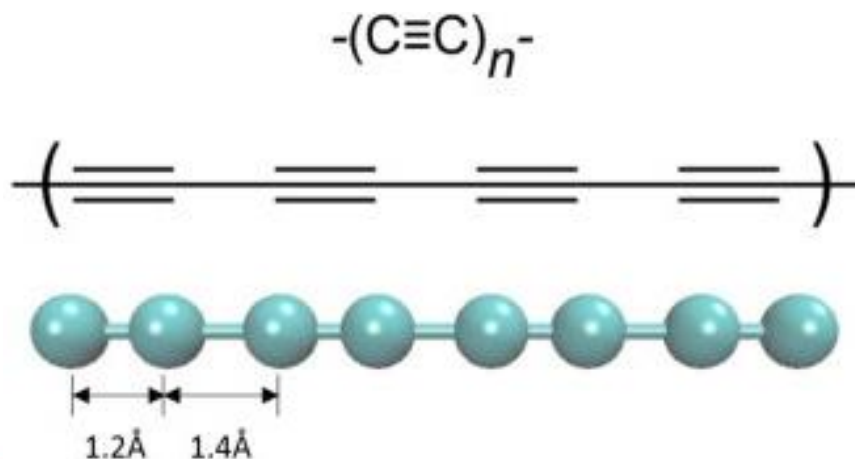
Węgiel – grafen, fuleren, nanorurki

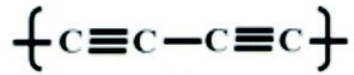

Jeden gram grafenu ma powierzchnię około pięciu kortów tenisowych.

Węgiel - karbin

Karbin - alotropowa odmiana węgla wykryta w meteorytach i pył międzygwiazdny, w ostatnich latach zsyntetyzowany w laboratorium. Łańcuch atomów węgla połączonych wiązaniami wielokrotnymi ($=C=C=C=$) lub ($-C\equiv C-C\equiv C-$). Może zostać skręcony podobnie, jak nici DNA. Może mieć duże znaczenie w takich dziedzinach, jako magazynowanie energii (baterie, superkondensatory) może być wykorzystany jako „gąbki” do magazynowania wodoru, Wyliczenia wskazują, że powinien być mocniejszy i ok. 40 razy trwadszy niż diament.

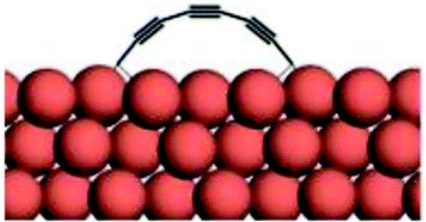

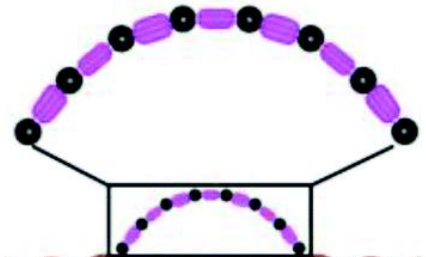
(a)

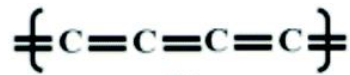
(c)

(e)

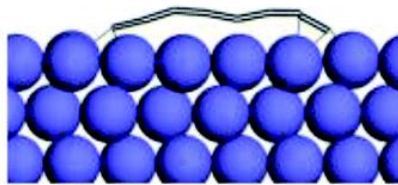
(g)

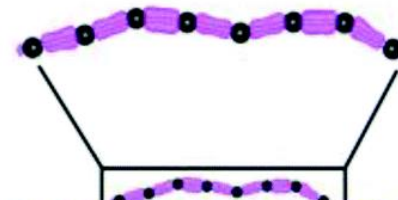
(b)

(d)

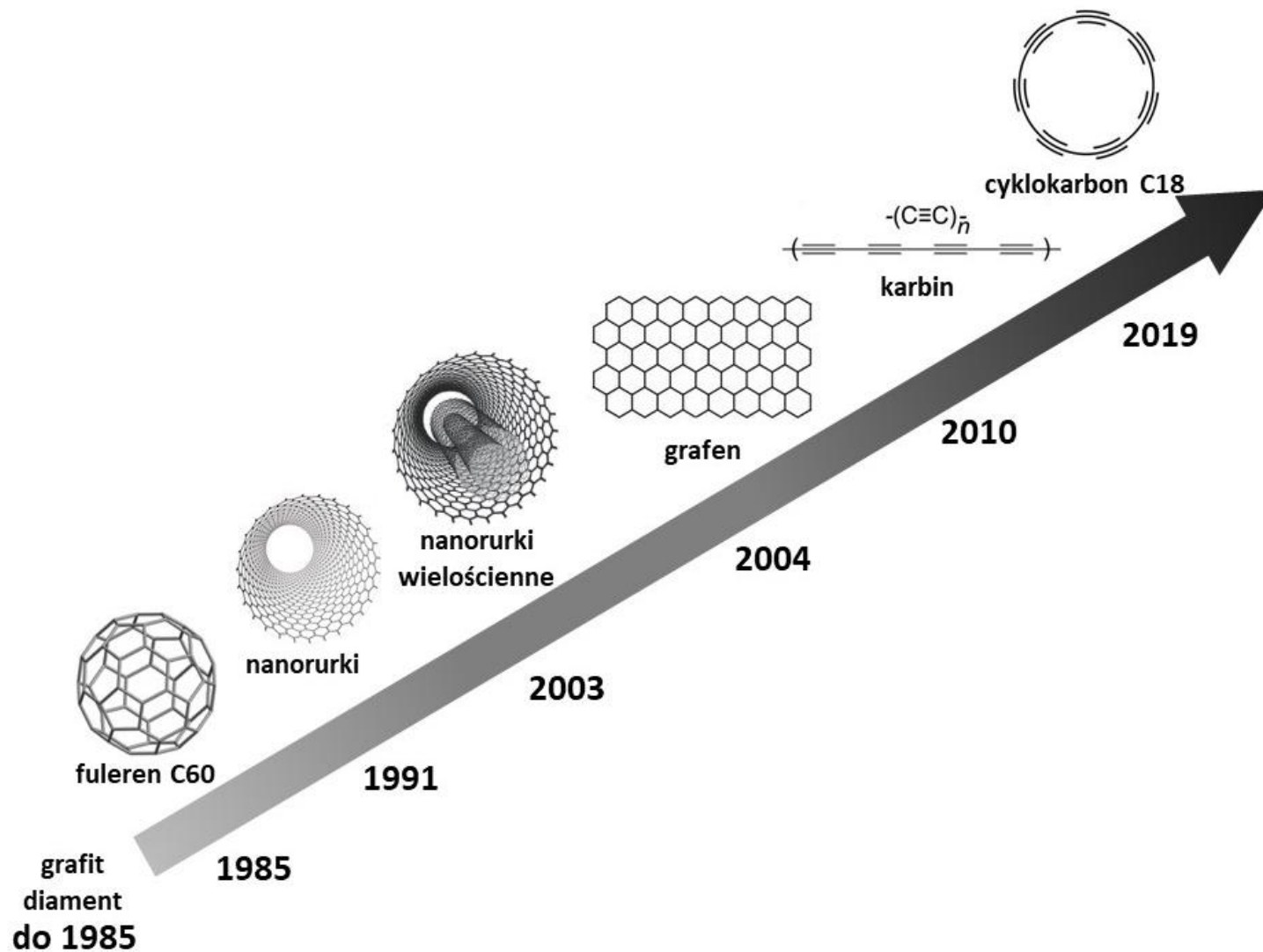
(f)

(h)

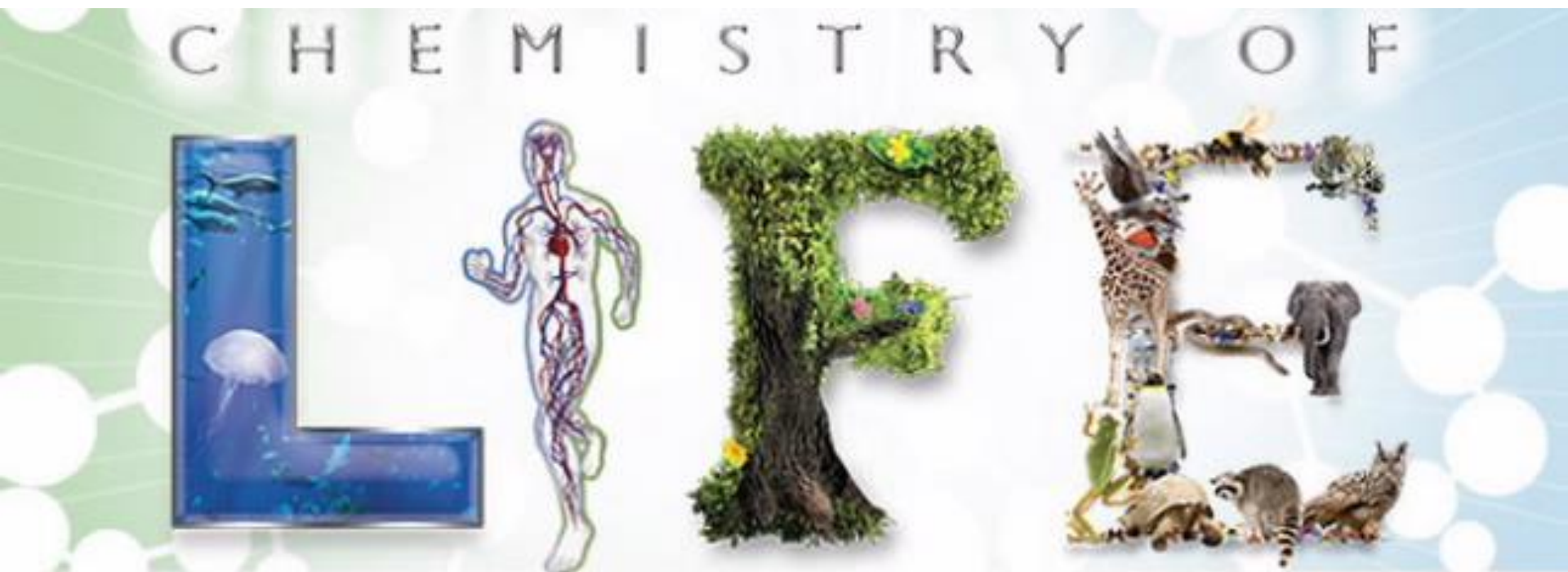
Yuan Q, Ding F (2014) Formation of carbyne and graphyne on transition metal surfaces. *Nanoscale* 6 (21):12727-12731

Węgiel – historia odkryć

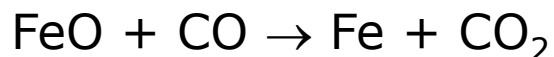
Najważniejsze związki węgla

Chemia związków węgla to ogromna liczba związków organicznych.

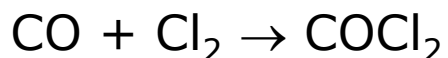

CO tlenek węgla (II), czad – bezwonny, bezbarwny, palny, silnie trujący gaz (w hemoglobinie zajmuje miejsce cząsteczki tlenu).

Stosowany w metalurgii jako reduktor:

W obecności węgla aktywnego, jako katalizatora tworzy fosgen:

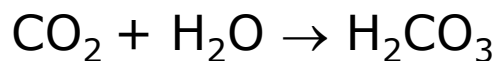

Mieszanina CO i H₂ jest surowcem wyjściowym do produkcji syntetycznej benzyny.

CO jak ligand tworzy kompleksowe karbonylki M¹[M²(CO)_n]

CO₂ tlenek węgla (IV), dwutlenek węgla – bezbarwny, bezwonny, niepalny gaz. Oskarżany za odpowiedzialność za efekt cieplarniany

CO₂ w reakcji z wodą tworzy słaby kwas węglowy **H₂CO₃**:

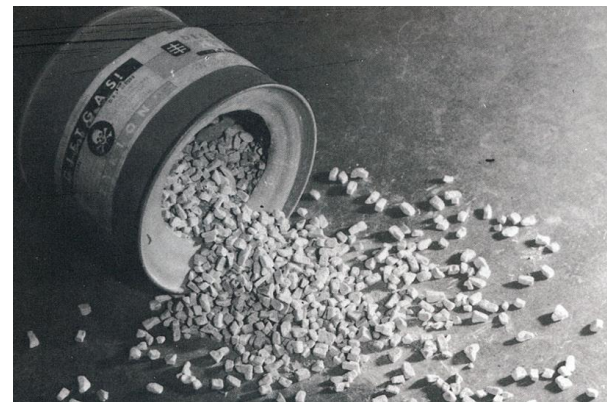
M₂(CO₃)_n węglany – najczęściej spotykane minerały (wapienie, dolomity...)

Mⁿ(HCO₃)_n wodorowęglany – sole mineralne powodujące twardość wody

CS₂ dwusiarczek węgla – substrat w syntezie CCl₄, oraz sztucznego jedwabiu.

HCN cyjanowodór (kwas pruski) bardzo toksyczny gaz, składnik migdałów, ziemia okrzemkowa nasycona HCN – Cyklon B.

NaCN cyjanek sodu stosowany w ekstrakcji złota i srebra oraz galwanotechnice (powstają kompleksowe cyjanki metali ciężkich).

SiC węgiel krzemu (karborund) o twardości zbliżonej do diamentu stosuje się jako materiał szlifierski.

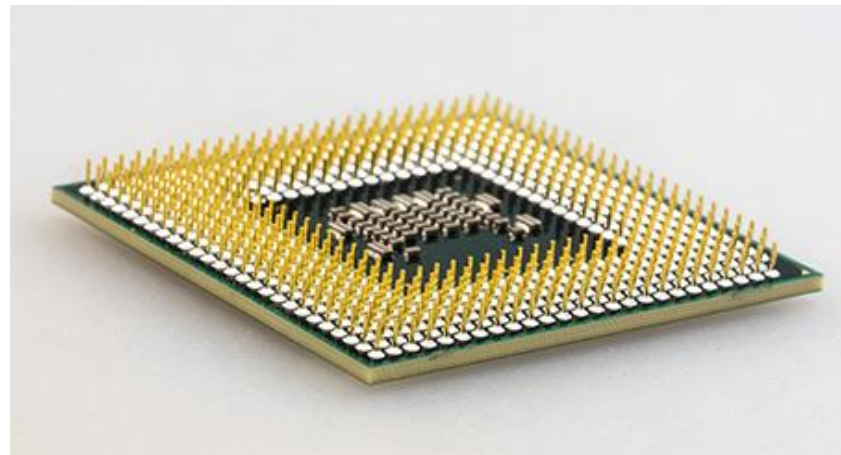
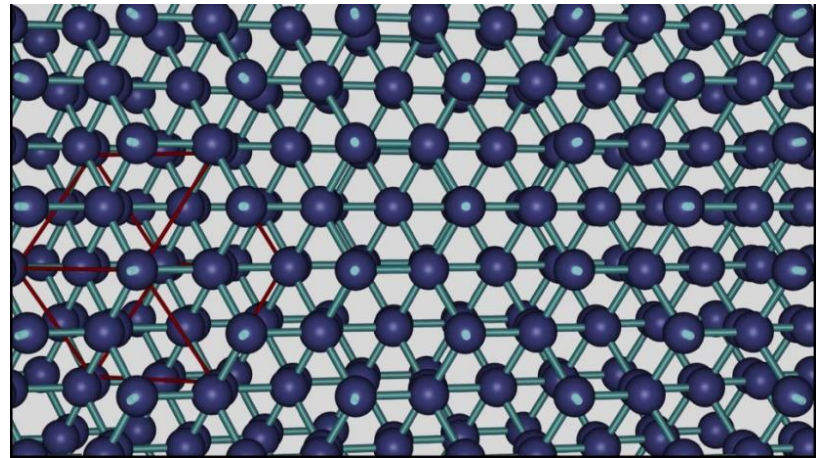
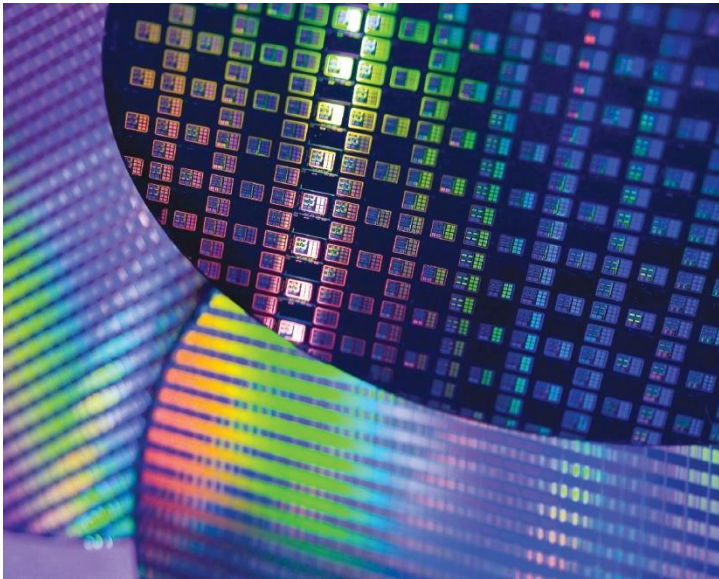
TiC, stosuje się do pokrywania ostrzy do skrawania metali.

WC - ma najwyższą (6000 °C) temperaturę wrzenia spośród znanych związków, wykazuje bardzo wysoką twardość używa się go w narzędziach tnących, pociskach, wygładzarkach i łożyskach, jako tańszą i bardziej odporną na działanie temperatury alternatywę diamentu.

Krzem

Krzem elementarny ma strukturę grafitu. Wykazuje własności półprzewodnikowe.

Najważniejsze związki krzemu

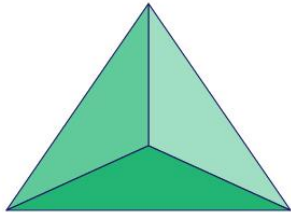
SiO₂ tlenek krzemu (IV), kwarc, stosowany przy produkcji materiałów ściernych, w przemyśle ceramicznym, szklarskim, budowlanym, optycznym, w elektronice (piezokwarc, wyświetlacz ciekłokrystaliczny), do wyrobu detergentów, farb, pasty do zębów, kamienie ozdobne.

Szkło – amorficzny przechłodzony ciekły SiO₂.

H_{2n}Si_mO_{2m+n} kwasy krzemowe i ich sole krzemiany – ponad 90% skał tworzących skorupę ziemską.

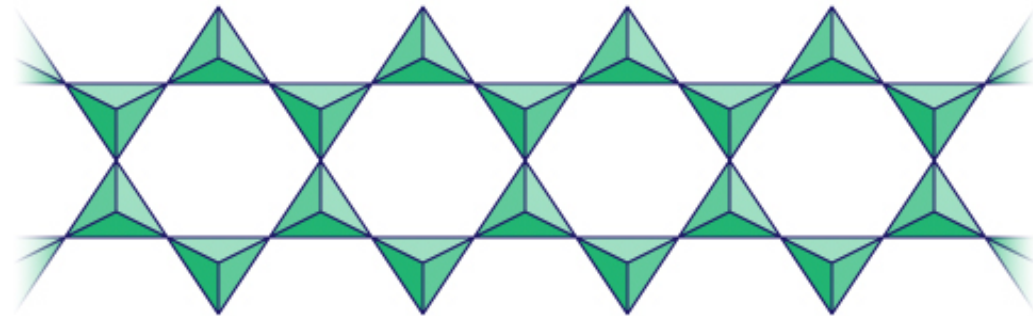
Krzemiany

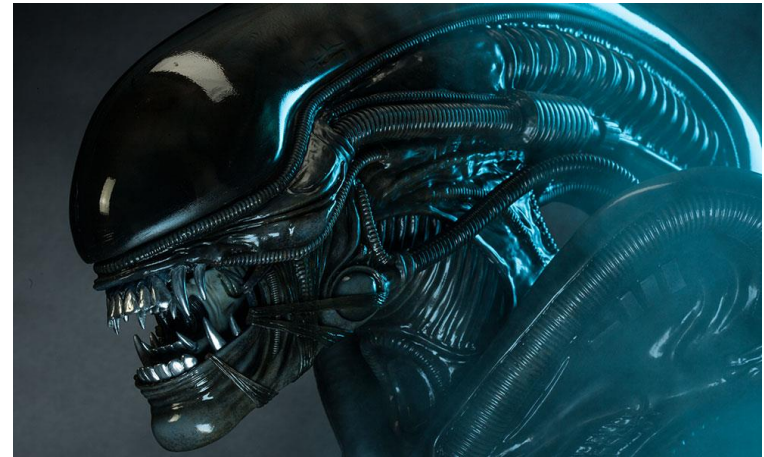
proste

łańcuchowe

pierścieniowe

AGH

$R_nSiX_mO_y$ żywice silikonowe – stosowane jako: hydrożele
stosowane jako implanty tkanek miękkich, gumy silikonowe,
jako oleje hydrauliczne, dodatki do farb, środki smarujące.

Własności chemiczne i fizyczne Ge, Sn, Pb

German - fluorki i arsenki germanu, wykazują własności półprzewodnikowe i elektroluminescencyjne.

Cyna posiada dwie odmiany alotropowe: α (cyna szara) oraz β (cyna biała) ciągliwa, kowalna, odporna na korozję, krystalizująca w układzie tetragonalnym.

Ołów miękki, plastyczny metal o barwie szarej, związki ołowiu są trujące. Na powietrzu pasywuje się, tlenek ołowiu (II) wykazuje własności amfoteryczne. Metaliczny ołów pochłania promieniowanie roentgenowskie oraz promieniowanie gamma.

Zastosowanie

German - domieszka półprzewodników krzemowych

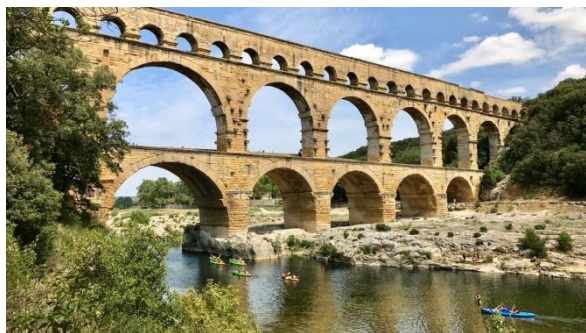
Cyna - kiedyś szeroko stosowana do wyrobu naczyń (XIV - XVI wiek).

Obecnie - do pokrywania metali warstwą antykorozyjną. np. puszek do konserw. Stop Sn i Pb stosowany jest jako stop lutowniczy, do wyrobu czcionek drukarskich. Stopy Sn i Cu - brązy używane są na elementy sprężyste, tuleje i panwie łożyskowe, monety, elementy pracujące w wodzie morskiej, armaturę, odlewy artystyczne.

Zastosowanie

Ołów dawniej był stosowany do produkcji rur w akweduktach. Obecnie w akumulatorach, do produkcji odpływowych rur kanalizacyjnych, śrutu, amunicji, osłon w reaktorach jądrowych i aparatach rentgenowskich, pojemników do transportu izotopów radioaktywnych.

Najważniejsze związki

Ge_3N_2 azotek germanu - półprzewodnik, obecnie rzadko stosowany.

Pb_3O_4 ($\text{PbO}_2 \cdot 2\text{PbO}$), minia ołowiana, tlenek diłowiu(II) ołowiu(IV), pigment o barwie pomarańczowoczerwonej stosowany w zabezpieczeniach antykorozyjnych, kitów uszczelniających oraz w hutnictwie szkła.

$\text{Pb}(\text{N}_3)_2$ azotek ołowiu - detonator

$\text{Pb}(\text{C}_2\text{H}_5)_4$ tetraetylołów środek przeciwstukowy w benzynach silnikowych (obecnie wycofany).

AZOTOWCE

7 N Nitrogen 14.007	Symbol	N	P	As	Sb	Bi	Mc
15 P Phosphorus 30.974	Nazwa	azot	fosfor	arsen	antymon	bismut	moscovium
33 As Arsenic 74.922	Konfiguracja	$2s^2p^3$	$3s^2p^3$	$4s^23d^{10}4p^3$	$5s^24d^{10}5p^3$	$6s^25d^{10}4f^{14}6p^3$	$7s^26d^{10}5f^{14}7p^3$
51 Sb Antimony 121.760	Stopień utlenienia	$-1 \div +5$	$3, +3, +5$	$-3, +3, +5$	$-3, +3, +5$	$+3, +5$	-
83 Bi Bismuth 208.980	Masa atomowa	14,00	30,97	74,92	121,75	208,98	(289)
115 Mc Moscovium [289]	Temp. top. [K]	62,29	317,3	1090	903,7	544,5	-
	Temp. wrzenia [K]	77,4	553,7	889	1908	1854	
	Gęstość [g/cm ³]	1,25	1,82	5,72	6,69	9,78	
	Elektroujemność	3,07	2,06	2,20	1,82	1,68	

Występowanie w przyrodzie:

N - 78,09% obj. powietrza; P 0,11%; As $5 \times 10^{-4}\%$; Sb $2 \times 10^{-5}\%$; Bi $1,7 \times 10^{-5}\%$.

Azot główny składnik atmosfery ziemskiej, w postaci związków występuje przeważnie w organizmach żywych.

Występowanie w przyrodzie:

Fosfor występuje w postaci minerałów - apatyków, np. $3\text{Ca}_3(\text{PO}_4)_2 \cdot \text{CaF}_2$, składnik muszli, kości i zębów - apatyt węglanowy $3\text{Ca}_3(\text{PO}_4)_2 \cdot \text{CaCO}_3 \cdot \text{H}_2\text{O}$ oraz hydroksylowy $3\text{Ca}_3(\text{PO}_4)_2 \cdot \text{Ca}(\text{OH})_2$.

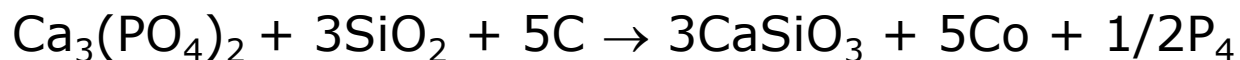
Arsen występuje sporadycznie w postaci siarczków: As_2S_3 aurypigment, As_4WS_4 realgar, FeAsS arsenopiryty.

Antymon i bizmut występują w postaci siarczków i tlenków: Sb_2S_3 antymonit, Bi_2S_3 bizmutyn, Sb_2O_3 walentynit, Bi_2O_3 ochra bizmutowa.

Otrzymywanie

Azot otrzymuje się przez frakcjonowaną destylację skroplonego powietrza.

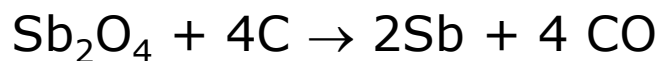
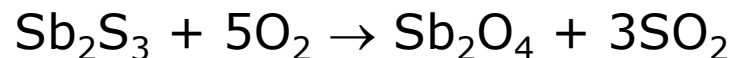
Fosfor otrzymuje się przez ogrzewanie fosforanu wapnia z piaskiem i koksem bez dostępu powietrza w piecu elektrycznym w temp. 1570-1720K:

Arsen otrzymuje się z rozkładu arsenopiryty bez dostępu powietrza:

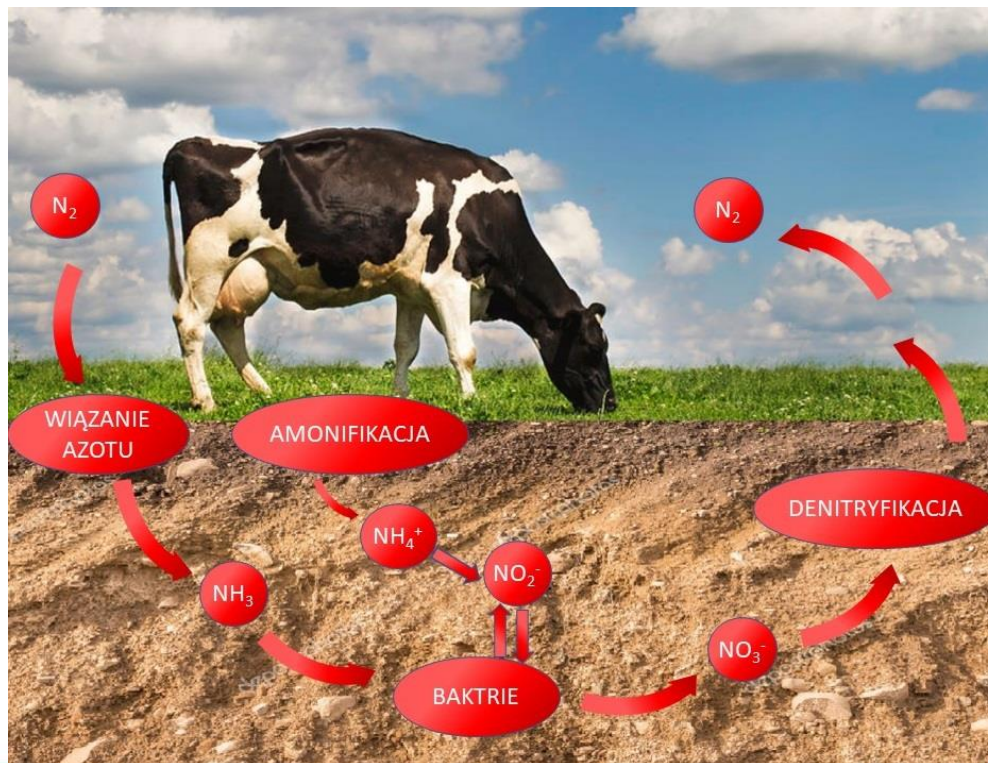

Antymon i bizmut otrzymuje się przez prażenie siarczków, a następnie redukcję otrzymanych tlenków węglem:

Własności chemiczne i fizyczne

Azot - bezbarwny, bezwonny, niepalny gaz, skroplony po raz pierwszy przez Wróblewskiego i Olszewskiego. Występuje w postaci dwuatomowych cząsteczek z potrójnym wiązaniem kowalencyjnym. Niezbędny do rozwoju większości roślin i organizmów żywych.

fosfor czarny

12 000 bar

fosfor biały
 P_4

280°C

fosfor czerwony

550°C

fosfor fioletowy

Fosfor: silnie trujący **fosfor biały** - P_4 , emituje światło (chemiluminescencja), łatwopalny, fosfor czerwony - bezpostaciowy, nietoksyczny, niepalny, fosfor fioletowy; fosfor czarny - najtrwalsza odmiana, przewodzi prąd elektryczny.

Zastosowanie

Azot cząsteczkowy stosowany jest jako gaz inertny w przemyśle, surowiec wyjściowy do produkcji amoniaku i kwasu azotowego, związki azotu mają zastosowanie jako nawozy sztuczne, materiały wybuchowe oraz tworzywa syntetyczne, ciekły - chłodziwo.

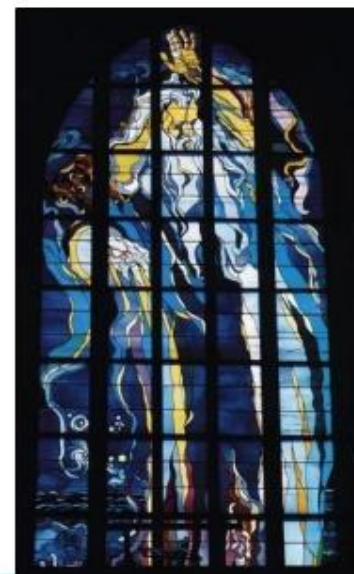
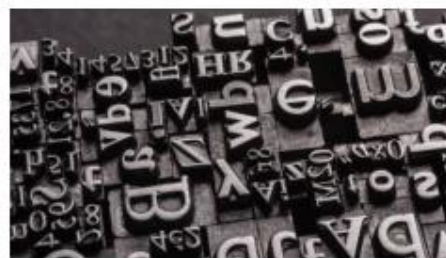

AGH

Fosfor czerwony służy do wyrobu zapalek. P elementarny jest surowcem do syntezy licznych związków, w metalurgii służy jako dodatek do brązów fosforowych. Fosfor biały – środki wybuchowe.

Antymon i bizmut stosowane są jako dodatki stopowe: Sb - stop łożyskowy i czcionkowy, Bi - stop Rosego, Wooda (temp. top. 70°C). Stop 50%Pb, 37,5% Bi, 12,5% Sn służy do łączenia szkła z metalem (witraże).

Najważniejsze związki

NH₃ - substrat do produkcji nawozów sztucznych, materiałów wybuchowych, cyjanowodoru, tkanin syntetycznych i tworzyw sztucznych.

N₂O tlenek azotu (I) (podtlenek azotu) - gaz rozweselający, dawniej środek znieczulający, dodatek do żywności *E-942 (chipsy)*, rozpuszczalny w tłuszczach, wykorzystywany do tworzenia piany (bitej śmietany w sprayu), stosowany w tuningu samochodowym, wtryskiwany do cylindrów zamiast tlenu gwałtownie zwiększa szybkość spalania mieszanki.

NO tlenek azotu (II) odgrywa ważną rolę w organizmie: reguluje ciśnienie tętnicze krwi, hamuje agregację płytek krwi i leukocytów, wpływa na pamięć), lokalny przepływ krwi, Nobel 1998.

NaNO₂, KNO₂ azotany (III) sodu i potasu stosowane m.in. Do diazowania - barwniki i konserwacji żywności.

HNO₃ kwas azotowy (V) służy do produkcji azotanów, estrów (nitrogliceryna), związków nitrowych (trójnitrotoluen - TNT), silny utleniacz, wykorzystywany w przemyśle farmaceutycznym, służy także do oczyszczania powierzchni metali. W mieszaninie z HCl (w stosunku 1:3) - woda królewska, roztwarzająca prawie wszystkie metale.

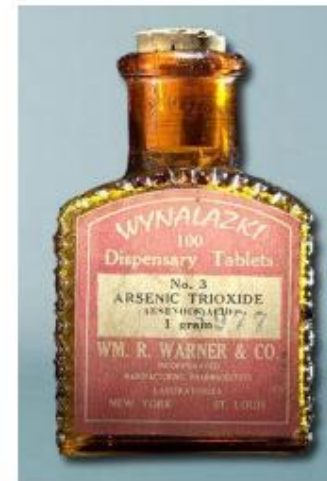
NaNO₃ saletra chilijska, **NH₄NO₃** saletra amonowa, **KNO₃** saletra indyjska (składnik czarnego prochu), **Ca(NO₃)₂** saletra norweska - nawozy sztuczne.

$\text{Ca}(\text{H}_2\text{PO}_4)_2$ dwuwodorofosforan (V) wapnia - główny składnik nawozów sztucznych - superfosfatów.

Na_3PO_4 fosforan (V) sodu - składnik proszków do prania, służy do zmiękczenia wody.

As_2O_3 tlenek arsenu (III) arsenik, dawniej służył do wyrobu szkła (o zielonym zabarwieniu), emalii i farb (tzw. zieleń arsenikowa), konserwacji skór i drewna, jako trucizna na gryzonie. Obecnie wycofany z użytku.

TLENOWCE

Symbol	O	S	Se	Te	Po	Lv
	tlen	siarka	selen	tellur	polon	livermorium
Nazwa	$2s^2p^4$	$3s^2p^4$	$4s^23d^{10}4p^4$	$5s^24d^{10}5p^4$	$6s^25d^{10}4f^{14}6p^4$	$7s^26d^{10}5f^{14}7p^4$
Konfiguracja	-2	-2,+4,+6	-2,+4,+6	-2,+4,+6	-2,+4,+6	-
Stopień utlenienia	16,00	32,06	78,96	127,60	(209)	(289)
Masa atomowa	54,3	392,2	492,4	723,0	527	-
Temp. top. [K]	90,15	717,8	958,1	1263,0	1235	-
Temp. wrzenia [K]	1,41	2,07	4,81	6,25	9,14	-
Gęstość [g/cm ³]	3,5	2,5	2,4	2,1	(2,0)	-
Elektroujemność	73	102	117	135	164	-
Potencjał st. [V]	126	170	184	207	(230)	-

8

OOxygen
15.999

16

SSulfur
32.066

34

SeSelenium
78.971

52

TeTellurium
127.6

84

PoPolonium
[208.982]

116

LvLivermorium
[293]

Występowanie w przyrodzie:

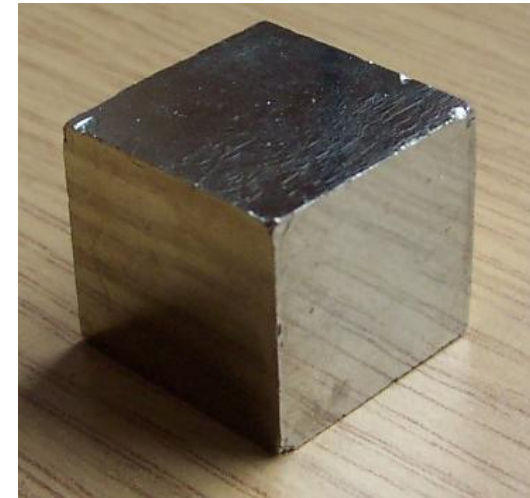
O: 46,4% litosfery, 89% hydrosfery, 23,15% atmosfery, S: 0,026%, Se: $5 \times 10^{-6}\%$, Te: $10^{-7}\%$, Po: nietrwały,

Tlen występuje w litosferze w postaci krzemianów i SiO_2 , w postaci H_2O zajmuje 70% powierzchni ziemi, w atmosferze występuje w postaci O_2 .

Siarka w stanie wolnym w niektórych krajach tworzy rozległe złoża (USA, Rosja, Włochy, Polska), wydobywana jest metodą flotacyjną.

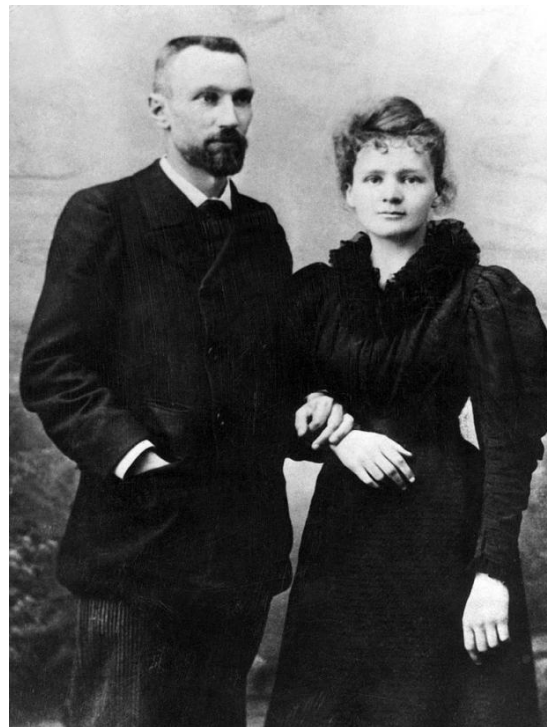
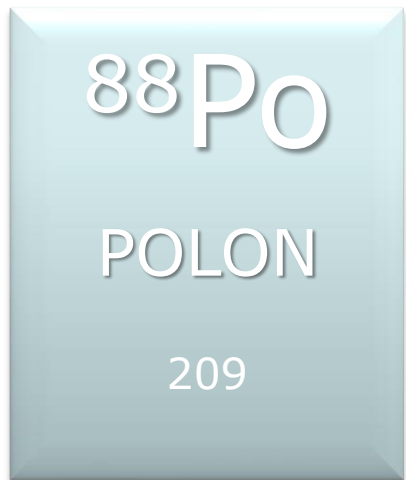
W stanie związanym występuje w postaci minerałów: ZnS (blendy cynkowa), PbS (galena ołowiowa), FeS₂ (piryt – złoto głupców), CaSO₄·2H₂O (gips), BaSO₄ (baryt).

Selen i Tellur występują jako zanieczyszczenie niektórych rud siarczkowych (np. siarczku miedzi II).

Polon w śladowych ilościach znajduje się w rudach uranu, został odkryty w 1898 przez Marię i Piotra Curie.

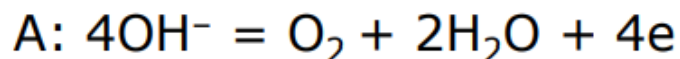
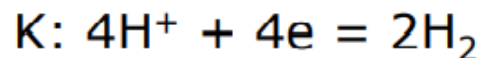

Pierre i Maria Curie

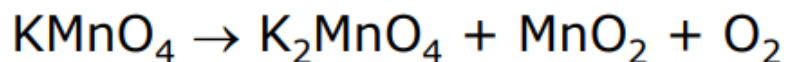
Otrzymywanie

O: otrzymuje się ze skroplonego powietrza, po rozdzieleniu składników.

W procesie elektrolizy wody:

W laboratorium małe ilości tlenu otrzymuje się z rozkładu KMnO_4

S: otrzymuje się przez rafinację siarki wydobywanej ze złóż.

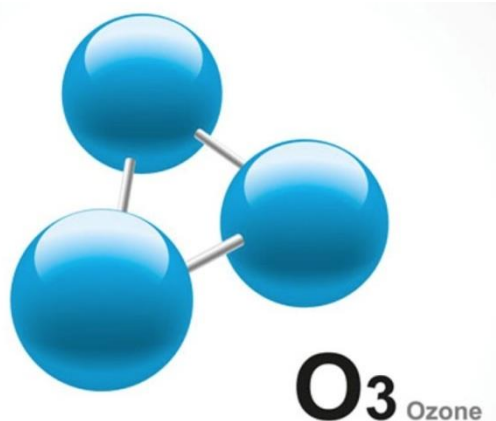
Se: otrzymuje się z pyłu (SeO_2) powstającego podczas prażenia rud siarczkowych, których stanowi zanieczyszczenie.

Tl: otrzymuje się ze szlamu anodowego po elektrolitycznej rafinacji miedzi.

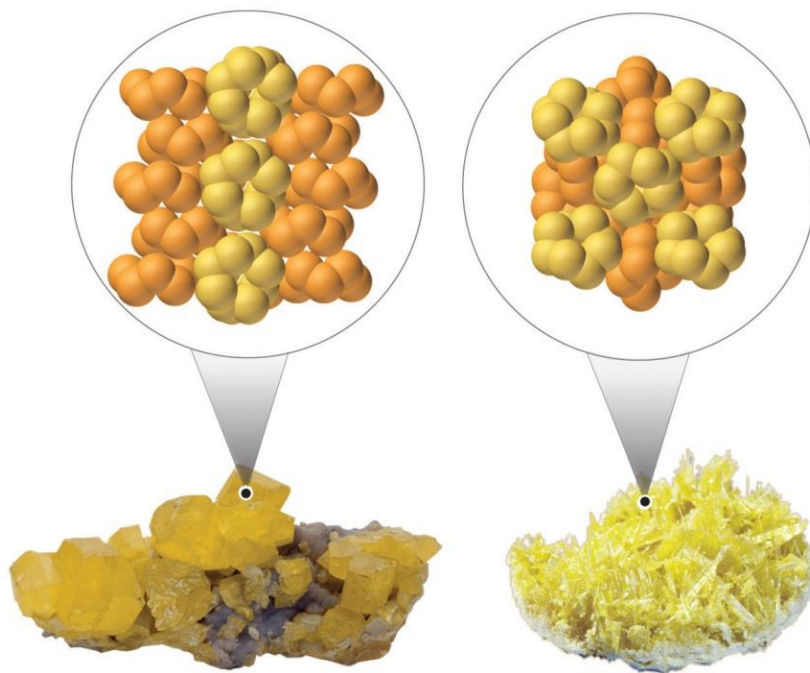
Własności chemiczne i fizyczne

Tlen w stanie czystym występuje w trzech odmianach w postaci cząsteczek dwuatomowych O_2 oraz trójatomowych - ozonu O_3 o charakterystycznym zapachu, powstającego pod wpływem wyładowań atmosferycznych oraz promieniowania nadfioletowego. Szczególną jego odmianą jest odkryty w 1995 roku czteroatomowy tlen czerwony O_4 - oksozon, występujący przy ciśnieniu rzędu 20 GPa (ok. 10 000atm.)

Własności chemiczne i fizyczne

Siarka występuje w dwóch odmianach alotropowych: rombowej złożonej z ośmioatomowych pierścieni S_8 oraz jednoskośnej (powyżej $96,5^{\circ}C$). Siarka i pozostałe tlenowce są mniej aktywne od tlenu.

Zastosowanie

Tlen – stosuje się w metalurgii do świeżenia metali, do spawania w acetylenie, w medycynie, do oddychania pod wodą (mieszanka tlenu i helu), w stanie ciekłym jako paliwo raketowe. Ozon posiada własności bakteriobójcze i stosowany jest do odkażania wody.

Zastosowanie

Siarka - znajduje szerokie zastosowanie w przemyśle kwasu siarkowego, w procesie wulkanizacji kauczuku, w medycynie do leczenia chorób skóry oraz w syntezach organicznych, dawniej w produkcji czarnego prochu.

Selen - fotokomórki selenowe i prostowniki, barwi szkło na rubinowo-czerwony kolor.

Tellur - dodatek stopowy ołowiu, poprawia własności mechaniczne i odporność na korozję. Tellurki niektórych metali ciężkich - materiały półprzewodnikowe.

Najważniejsze związki

Najważniejsze nieorganiczne związki tlenu to: tlenki, nadtlenki, wodorotlenki, kwasy tlenowe, glinokrzemiany, węglany, siarczany, azotany, fosforany, woda, cukry i aminokwasy wchodzące w skład łańcucha DNA.

SO_2 , SO_3 - tlenek siarki (IV),(VI)- synteza kwasu siarkowego (VI).

FLUOROWCE

9
F
Fluorine
18.998

17
Cl
Chlorine
35.453

35
Br
Bromine
79.904

53
I
Iodine
126.904

85
At
Astatine
209.987

117
Ts
Tennessine
[294]

Symbol	F	Cl	Br	I	At	Ts
Nazwa	fluor	chlor	brom	jod	astat	tenesine
Konfiguracja	2s ² p ⁵	3s ² p ⁵	4s ² 3d ¹⁰ 4p ⁵	5s ² 4d ¹⁰ 5p ⁵	6s ² 5d ¹⁰ 4f ¹⁴ 6p ⁵	5f ¹⁴ 6d ¹⁰ 7s ² 7p ⁵
Stopień utlenienia	-1	- 1,+1,+3,+5,+7	- 1,+1,+3,+5,+7	- 1,+1,+3,+5,+7	+1,+3,+5,+7	-
Masa atomowa	18,99	35,45	79,90	126,91	(210)	(294)
Temp. top. [K]	50	170	266	386,18	-	-
Temp. wrzenia [K]	85	238,6	332,0	457,6	-	-
Gęstość [g/cm ³]	1,6	3,21	3,12	4,9	-	-
Elektroujemność	4,0	2,83	2,74	2,21	1,90	-

Występowanie w przyrodzie:

F: 0,0625% litosfery, Cl: 0,013%, Br: $5 \times 10^{-6}\%$, I: $2,5 \times 10^{-4}\%$, At: $3 \times 10^{-24}\%$,

Fluor występuje w postaci minerałów: CaF_2 fluoryt, $\text{Ca}_5(\text{PO}_4)_3\text{F}$ apatyt, Na_3AlF_6 Kriolit.

Występowanie w przyrodzie:

Chlor występuje przede wszystkim w postaci NaCl chlorku sodu w wodach mórz i oceanów (1,9%), jak również KCl sylwinu, $\text{KMgCl}_3 \cdot 6\text{H}_2\text{O}$ karnalitu i $\text{KMgCl}(\text{SO}_4) \cdot 3\text{H}_2\text{O}$ kainitu.

Brom występuje jako zanieczyszczenie piasku morskiego i soli kamiennej oraz w wodzie morskiej w formie bromku sodu NaBr .

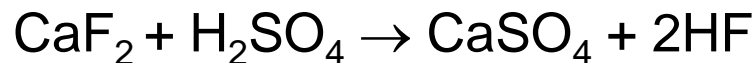
Jod występuje w niewielkich ilościach w wodzie morskiej w postaci połączeń organicznych.

Astat otrzymuje się wyłącznie na drodze sztucznej.

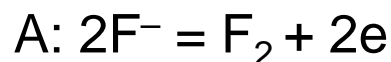
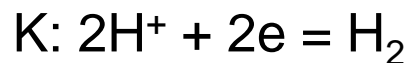
Otrzymywanie

F: otrzymuje się poprzez działanie kwasem siarkowym na fluoryt

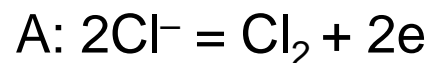
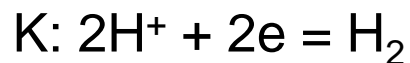

a następnie przerabia na wolny fluor.

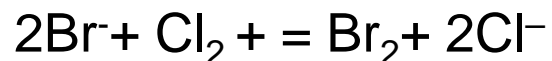
F można potrzymać w procesie elektrolizy stopionych fluorków:

Cl: otrzymuje się w procesie elektrolizy wodnych roztworów NaCl:

Br: otrzymuje się wypierając go ze związków chlorem

I: podobnie, jak brom.

Własności chemiczne i fizyczne

Fluor i **chlor** są w warunkach normalnych gazami o żółtozielonym zabarwieniu, **brom** jest brunatną cieczą, a **jod** fioletowym ciałem stałym.

Fluorowce są trujące, ich gazy i pary drażnią drogi oddechowe.

Fluor - pierwiastek o najwyższej elektroujemności jest najbardziej aktywny chemicznie, pozostałe fluorowce są nieco mniej aktywne.

Zastosowanie

F: służy do produkcji UF_6 w procesie wzbogacania uranu, do produkcji fluorowodoru, tetrafluoroetyleny, a z niego teflonu.

Cl: środek wybielający, dezynfekcyjny do odkażania wody, substrat w wielu syntezach nieorganicznych i organicznych.

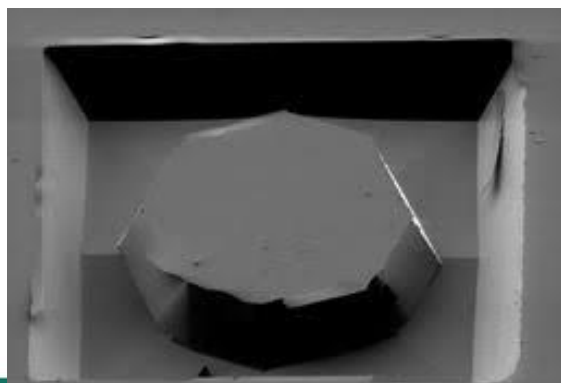
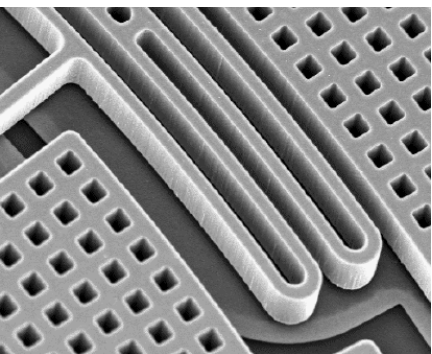
Br: środek uspokajający, służy do produkcji barwników syntetycznych.

I: środek dezynfekcyjny (jodyna), w syntezach organicznych i przemyśle barwników syntetycznych.

Najważniejsze związki

HF fluorowódór - posiada ostry zapach, drażni drogi oddechowe. Ciekły powoduje trudno gojące się rany, przenika przez skórę i tkanki miękkie, atakując bezpośrednio chrząstki i kości. Stosowany do fluorowania węglowodorów, w przeróbce ropy naftowej, wytrawianiu znaków i napisów na szkle, wytrawiania powierzchni krzemu w obróbce półprzewodników.

HCl chlorowódór – stosuje się w syntezach organicznych, mieszanina stężonych HCl i HNO₃ w stosunku 2:1 - woda królewska.

NaCl sól kuchenna - gastronomia, środek do konserwacji żywności, obniżania temp. krzepnięcia wody.

NaClO podchloryn sodu - środek wybielający.

HClO₄ kwas nadchlorowy - silny utleniacz i środek wybielający.

NH₂Cl chloroamina - środek uzdatniający wodę.

CCl₄ czterochlorek węgla rozpuszczalnik używany przy ekstrakcji tłuszczów i związków organicznych z roślin, jako dodatek do środków czystości, rozpuszczalnik do farb i klejów, środek gaśniczy w "gaśnicach tetrowych".

CHCl₃ chloroform stosowany jako rozpuszczalnik np. przy syntezie DNA, białek, analizach środowiskowych, analizach pestycydów, chromatografii, substancja niegdyś używana do narkozy.

HELOWCE

Symbol	He	Ne	Ar	Kr	Xe	Rn	Og
Nazwa	hel	neon	argon	krypton	ksenon	radon	organesson
Konfiguracja elektronowa	$2s^2p^6$	$3s^2p^6$	$4s^24p^6$	$5s^25p^6$	$6s^26p^6$	$2s^2p^6$	$8s^28p^6$
Masa atomowa	4,00	20,18	39,95	83,80	131,29	(222)	(294)
Temperatura topnienia [K]	1,05	24,5	83,8	116,0	161,4	202,1	(294)
Temperatura wrzenia [K]	4,2	27,1	87,3	119,8	165,1	211,1	-
Gęstość [g/dm ³]	0,178	0,899	1,78	3,77	3,88	9,78	-

2
He
Helium
4.003

10
Ne
Neon
20.180

18
Ar
Argon
39.948

36
Kr
Krypton
83.798

54
Xe
Xenon
131.294

86
Rn
Radon
222.018

118
Og
Oganesson
[294]

Występowanie w przyrodzie:

Helowce znacznie częściej występują we Wszechświecie, niż na Ziemi, gdzie znajduje się je przede wszystkim w atmosferze.

L. at/1000 at. Si	Hel	Neon	Argon	Krypton	Ksenon	Radon	Organesson
Wszechświat	$3,08 \times 10^7$	$8,6 \times 10^4$	$1,5 \times 10^3$	0,513	0,04	?	–
zaw. w atmosferze [% obj.]	0,00046	0,00161	0,9325	0,000108	0,000008	–	–

Otrzymywanie

Helowce otrzymuje się w procesie destylacji frakcyjnej skroplonego powietrza.

Własności chemiczne i fizyczne

Helowce są bezbarwnymi gazami bez smaku i zapachu.

Skroplony hel występuje w dwóch odmianach: hel I – wykazujący cechy zwykłej cieczy oraz hel II (poniżej temp. 2,17K, pod ciśnieniem $0,05 \times 10^5$) o lepkości 1000 razy mniejszej od lepkości wodoru (stan nadciekły).

Podczas przepuszczania wyładowań elektrycznych przez rozrzedzone gazy emitują one charakterystyczne barwne światło: He – żółte, Ne – czerwone, mieszanina He z oparami Hg – niebieskie itp.

Zastosowanie

Helowce stosowane są do napełniania żarówek, produkcji neonów.

He stosuje się do napełniania balonów, w mieszaninie z tlenem stosowany jest do napełniania akwalungów, jako gaz o najniższej temperaturze skraplania stosowany jest w kriogenice.

Ar stosowany jest jako atmosfera obojętna w badaniach laboratoryjnych bez dostępu tlenu.

Dziękuję za uwagę

